

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (2): 1941-1954

**Kırım-Kafkasya Muhacirlerinin Karşılaştığı Sorunlar: Diyarbakır
ve Çevresi Örneği**

Problems Encountered by Crimean-Caucasian Refugees: The Case of
Diyarbakır and Its Vicinity

Hakan ASAN

Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Dr., Dicle University, Faculty of Literature, History Department

e-mail: hakan.asan@dicle.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8911-5247

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 06.05.2021
Yayın Tarihi / Published	: 29.06.2021
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Asan, H . (2021). Kırım-Kafkasya Muhacirlerinin Karşılaştığı Sorunlar: Diyarbakır ve Çevresi Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (2) , 1941-1954 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/62559/863159>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kırım-Kafkasya Muhacirlerinin Karşılaştığı Sorunlar: Diyarbakır ve Çevresi Örneği¹

Öz

Göç; nüfus yapısını değiştiren hareket olup toplumsal değişim anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşların sonucunda Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelik nüfus hareketleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, belirlemiş olduğu hedefleri doğrultusunda muhacirleri, arazi sıkıntısı yaşamayacağı ve üretim yapabileceği muhtelif vilayetlere iskân etmiştir. Bu süreçte muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kırım-Kafkasya muhacirlerinin sevk ve iskânı ile ilgili sunulan raporlara bakıldığında devletin bu konuda dikkatli davrandığı görülmektedir. Buna rağmen beklenenin üzerinde muhacir nüfusunun göç hareketine katılması ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum planlanan politikanın uygulanmasında sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Söz konusu sorunlar salgın hastalıklar, güvenlik ve ekonomik meselelerden kaynaklanmıştır. Muhacirlerin karşılaştığı sorunlar vatanlarından ayrılmadan evvel başlamıştır. Bununla birlikte muhacirler hem iskân sürecinde hem de iskân sonrasında muhtelif sorunlar ile karşılaşmışlardır. Muhacirler belirlenen süre dahilinde kalıcı iskâna geçememiş ve kendilerine sağlanan ekonomik yardımlar yeterli gelmemiştir. Ayrıca muhacirlerin karşılaştığı sorunlar sadece iskân meselesi ile sınırlı değildir. Bazı muhacirlerin ikamet edecekleri haneler de zamanında inşa edilememiştir. Bununla birlikte muhacirler, kalıcı iskânlarının gerçekleşmesinden sonra da buldukları arazilerinde sorun yaşayabilmiş ve yerli ahalinin baskılarına maruz kalabilmiştir. Muhacirlerin karşılaştığı diğer bir sorun ise alışkın oldukları iklim ve coğrafi şartlarının haricindeki arazilere iskân edilmeleridir. Muhacirler, Osmanlı Hükümeti'ne ve yetkililerine gönderdiği istek ve şikâyet yazılarında karşılaştıkları sorunları bildirmiş, sorunların tahkik edilesini istemiştir. Bu çalışmada 1876-1914 tarihleri arasında Diyarbakır ve çevresine yerleştirilen Kırım-Kafkasya muhacirlerinin iskân süreci ve sonrasında karşılaştığı sorunların neden kaynaklandığı, hangi boyuta ulaştığı, sorunların hangi sonuçları meydana getirdiği gibi sorulara arşiv kaynakları doğrultusunda cevap aranmıştır. Ayrıca sonraki dönemlerde kaleme alınmış eslere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhacir, Diyarbakır, Şikâyet, Ekonomik Problemler, İklimsel Sorunlar

¹ Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Problems Encountered by Crimean-Caucasian Refugees: The Case of Diyarbakır and Its Vicinity Abstract

Abstract

Migration; It is a movement that changes the population structure and means social change. As a result of the wars between the Ottoman Empire and especially Russia, population movements from the Balkans, Crimea and the Caucasus to the Ottoman lands emerged. The Ottoman Empire, on the other hand, settled in various provinces where immigrants would not have a shortage of land and could produce in line with the targets set by the immigrants. During this period, he worked to meet the needs of immigrants. Nevertheless, the participation of the immigrant population above the expected in the migration movement and the socio-economic situation of the Ottoman Empire caused problems in the implementation of the planned policy. These problems stemmed from epidemics, security and economic issues. The problems faced by the immigrants started before they left their homeland. However, immigrants faced various problems both during and after the settlement. The immigrants could not move to permanent housing within the specified period and the economic aids provided to them were not sufficient. In addition, the problems faced by immigrants are not limited to the issue of settlement. The houses in which some immigrants would reside could not be built in time. However, immigrants, after the realization of their permanent settlements, could have problems in their lands and were exposed to the pressure of the local people. Another problem faced by immigrants is that they are settled in lands other than the climatic and geographical conditions they are used to. The immigrants reported the problems they encountered in the letters of requests and complaints sent to the Ottoman Government and officials, and requested the problems to be investigated. In this study, answers were sought in the direction of archive sources to the questions such as why the problems faced during and after the settlement process of the Crimean-Caucasian refugees who were settled in Diyarbakır and its surroundings between 1876-1914, the extent of the problems, and what consequences the problems caused. In addition, works written in the following periods were also consulted.

Keywords: Immigrant, Diyarbakır, Complaint, Economical Problems, Climatic Troubles.

Giriş

Kırım'dan yoğun göç hareketleri 1789 tarihinden itibaren başladı. Zaman zaman göç hareketleri siyasi duruma göre ivme kazandı. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi kitle göçlerinin yoğunluğunu arttırdı. Bununla birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Kırım, Balkan ve Kafkaslarda Rusya'ya daha fazla fırsat sağlayarak hedeflerinin yolunu açtı. Rusya Türk ve Müslüman nüfusu kendi yayılmacı siyasetinin önünde engel olarak gördüğünden bu savaştan sonra Müslümanlara karşı baskı ve yıldırma faaliyetlerini arttırarak uzun yıllar devam ettirdi (Gözaydın, 1948: 90-91; Şaşmaz, 2003: 6; Koç, 2014: 40-44). Kısacası; 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Tatarlarının sayısı 1.800.000 olarak tahmin edilmektedir (Karpat, 2010: 163). Bir diğer göç dalgası da Rusya'nın genişlemesi sonucunda Kafkasya'da yaşandı. Burada yaşanan göç hareketliliği Türk, Çerkez, Abaza, Çeçen vs. çeşitli dil ve etnik guruplarını kapsadı. Rusya Kırım'da olduğu gibi Kafkasya'da da planlı bir asimilasyon politikası izledi (Goç, 2011: 103-104). Çerkezler ve Abhazlar, 1829'da Edirne Antlaşması'ndan sonra topraklarının işgalini kabul etmeyerek Ruslara karşı mücadeleye girmelerine rağmen hedefledikleri başarıyı sağlayamadı. Özellikle 1859 yılında Şeyh Şamil'in 25 yıl süren mücadelesinden sonra teslim olmak zorunda kalması göç hareketini hızlandırdı. Rusya ile Osmanlı Devleti başlangıçta 40.000-50.000 Müslüman muhacirin geleceği yönünde antlaşma yapmasına rağmen beklenenin üzerinde göç hareketi yaşandı. Sadece 1865'e kadar 520.000 kişinin göç etmesi yoğunluğu göstermesi bakımından önemlidir. 1859-1879 yılları arasında Kafkasya'dan 2 milyon kişinin anavatanlarını terk ederek muhacir durumuna düştüğü ve bunlardan da 1.5 milyonunun hayatta kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra baskılar iyice hissedildiğinden buna paralel olarak da göç dalgası süreklilik gösterdi. 1881-1914 yılları arasında mevcut göç hareketinin devam ettiği, Kazan ve Ural Müslümanları da dâhil olmak üzere 500.000 nüfusun daha geldiği anlaşılmaktadır (Karpat, 2010: 170; Kuran, 1996: 147-148; Bahadır, 2008: 113-116). Belirtilen nüfus miktarları göç hareketinin önemini ortaya koymaktadır. 1856'dan 1914'e kadar geçen sürede Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan kaybedilmeyen Osmanlı topraklarına yaklaşık 6.425.000 muhacir nüfusu geldi (Karpat, 2010: 121-142).

Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin İskânı

Osmanlı Devleti, muhacirler ile ilgili başlangıçta özel bir teşkilat kurulmasına gerek duymadı. Tanzimat dönemine kadar muhacirler ile ilgili meseleler merkezden vilayetlere gönderilen talimatnameler ile yürütüldü. 1839'da muhacirlere yardım ve muhacirlerin iskânı için İstanbul'da Şehremaneti ve taşrada ise belediyeler sorumlu tutuldu (Öğün, 2004: 2). Bununla birlikte Kırım Savaşı'ndan sonra yoğun ve topluluklar hâlinde gelen nüfusu yerleştirecek bir teşkilatın varlığına ihtiyaç hissedildi.

Muhacirlerin ihtiyaçları ve isteklerine yönelik talimatnameler hazırlanarak görevlilere ulaştırıldı (Saydam, 2010: 102). Muhacir sayısının zamanla artması üzerine Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nin belirlenen görevlerini yerine getiremediği görüldü. Bu sebeple muhacirlere yönelik ortaya çıkan sorunların çözümü ve yapılacak yardımlar için Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında 5 Ocak 1860'da Muhacirin Komisyonu kuruldu (Eren, 1966: 55-61). 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra göç ve iskân meselesinin daha fazla ağırlık kazanması ayrı bir dairenin kurulması ihtiyacını ortaya çıkardı. Bunun üzerine İstanbul'da muhacirler ile ilgilenecek "İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu" kuruldu (İpek, 1994: 68-69). Sonradan ise vilayetlerde ayrı ayrı iskân-ı muhâcirîn müdürlükleri kurularak hepsi de merkezi İstanbul'da olan Umum Müdürlüğüne bağlandı. Bu teşkilat ise 1914'de çıkan kanuna göre Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi olarak tekrardan teşkilatlandırıldı (Saydam, 2010: 119-120; Erkan, 1996: 98).

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin iskânı sürecinde belirlemiş olduğu iki hedefi bulunmaktaydı. Birincisi, muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamasını sağlamaktı. İkincisi ise muhacirlerin devletin bütçesine daimî yük durumundan çıkartılması ile devlet ekonomisinin canlanmasına ve rahatlamasına katkı yapmalarını sağlamaktı (Ağanoğlu, 2001: 182). Bu sebeple muhacirler arazi sıkıntısı yaşamayacakları ve üretim yapabilecekleri çeşitli vilayetlere yerleştirildi (BOA. MV. 40/22). Bazı muhacirler önceden var olan yerleşim alanlarına nüfus yoğunluğu dikkate alınarak iskân edildi. Bunlar ziraat araç gereçleri tedarik edilene kadar ortakçılık veya rençber olarak çalışıp yerli ahaliden ve yetkililerden yardım gördü. Bazı muhacirler ise uygun arazilerde yeni köyler oluşturularak iskân edildi. Bunlara da evlerinin inşasının yanı sıra gerekli yardımlar devlet tarafından yapıldı. Ayrıca arazi, hayvan, araba, tohumluk, alet ve edevat ihtiyaçları ile işeleri mahalli sandıklardan karşılandı (BOA. Y.PRK.KOM. 1/26). Osmanlı Devleti düzenin bozulmadan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik iskân çalışmaları gerçekleştirdi. Kafkasya muhacirlerinin sevk ve iskânı ile ilgili sunulan raporlara bakıldığında devletin bu konuda dikkatli davrandığı görülmektedir (BOA. Y.A. RES. 29/27).

Diyarbakır ve çevresine yapılan göçler incelendiğinde Balkanlardan bu bölgeye göçlerin sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun bölgenin Balkanlara uzak bulunması, iskân sürecinin meşakkatli ve masraflı olması ve iki bölgede farklı iklim koşullarının yaşamasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu sebeple söz konusu bölgeye kısmen Kırım ve daha çok Kafkas muhacirleri iskân edilmiştir (BOA. DH.MHC. 25/19; BOA. DH.MHC. 25/66; BOA. DH.MHC. 26/57.). 1861-1862'de 5.000'den fazla Çerkez ve Nogay muhaciri Diyarbakır, Urfa ve Van'a gönderilmiştir. 1865'de ise Gümrü ve Kars üzerinden gelen 5.000 hane muhacir kafilesinden 674 hanesi Diyarbakır Vilayetinin muhtelif kazalarına iskân edilmiştir. 1878 tarihinde ise Diyarbakır Vilayetinde 15.000 muhacir bulunmaktadır. Ayrıca 5.000 nüfus muhacirin de iskânı planlanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu süreçte sadece Mardin ve Resulayn'daki muhacirlerin ilk başta sayısı 18.000

ile 20.000 arasında bir nüfusa ulaşmıştır.² 1880 tarihinde Diyarbakır vilayetinde 15.000 ve Harput vilayetinde ise 10.000 nüfus muhacir yaşamaktadır. (Şimşir, 1989: 83). Bununla birlikte 1890'lı yıllarda söz konusu nüfus miktarında azalma görülmektedir. Bu dönemde Diyarbakır vilayetinin merkez sancağında 3.334, Ergani sancağında 3.354 ve Mardin sancağında 3.312 olmak üzere 10.000 Kafkasyalı yaşamaktadır (Cuinet, 1892: 412, 636). Bu süreçten sonra ise zamanla Kırım ve Kafkasyalı muhacirlerin sayısında azalma görülecektir. Muhacirler, aşiretlerle yaşanan sorunlardan ve yaşanan salgın hastalıklarından fazlaca etkilenmiştir. Ayrıca muhacirlerin aleyhine gelişen rekabet sonucunda özellikle Diyarbakır, Mardin ve Ergani sancaklarındaki muhacirler, iskân bölgelerini zamanla terk etmek zorunda kalmıştır (BOA. İ.Ş.D. 21/896; K. Bourne and D. C. Watt, 1985: 209).

Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin Karşılaştığı Sorunlar

İskân Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Osmanlı Devleti iskân süreci ve sonrasında muhacirlere gerekli yardımları sağlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirdi. Yaşanan olumsuzluklara rağmen muhacirlerin nakil, iaşe, yevmiye, barınma, yeme ve içme, sağlık ihtiyaçları için yasal düzenlemeler yapıldı ve günlük ihtiyaçları karşılandı. Bununla birlikte muhacirler, hayatlarını devam ettirebilmenin yanı sıra iyi koşullarda yaşamak amacıyla göç ediyordu. Ayrıca beklenilenin üzerinde muhacir nüfusunun göç hareketine katılması ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar planlanan politikada sorunların yaşanmasına neden oldu.

Muhacirlerin karşılaştığı sorunlar vatanlarından ayrılmadan evvel başlamaktaydı. Rus yetkililerin süreci kötü yönetmesi, muhacirlere sert davranması ve muhacirlerden rüşvet almaları ilk dönemden itibaren görülmekteydi. Muhacirler yurtlarından atılan ve mal varlıklarına el konulan kişilerdi. Ayrıca Rusya'dan kaynaklı sorunlar yaşanan sıkıntıların derecesini arttırmıştır. Örneğin; vatanlarından göç ederek Diyarbakır'a iskân edilmesi planlanan 24 Çerkez muhacir, Karaçuh sınırında Rus askerleri tarafından baskına uğramıştır. Osmanlı topraklarına girişlerine engel olunan muhacirlerin yirmi beş baş hayvanına da Rus askerleri tarafından el konulmuştur (BOA. A.İMKT.MHM. 515/39). Kırım ve Kafkasya'dan kara yolu ile Diyarbakır ve çevresine gelen muhacirler genellikle Batum, Kars, Ardahan ve Artvin üzerinden hareketle Erzurum Vilayetine ulaşmaktaydı. Söz konusu yol üzerinden gelen muhacirler 700-800 km gibi uzunca bir mesafe yol almaktaydı. Diğer bir kara yolu ise, Revan, Gence, Dağıstan,

² Detaylı bilgi için bkz; BOA. İ.Ş.D. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871; BOA. SD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872; BOA. Y.A. RES. 1/41 1295 Ş. 2/1 Ağustos 1878; BOA. YPRK.KOM. 1/52 1295 Z. 2/27 Kasım 1878; Turkey. No. 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, s. 261; Turkey. No. 10 (1879) Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, s. 48.

Karabağ'dan göç ederek İran toprakları üzerinden Osmanlı sınırlarına giriş yapılan güzergahtı (BOA. DH.MKT. 2680/78; BOA. DH.MKT. 2900/50). Bu muhacirlerden bazıları İran topraklarının üzerinden geçerken saldırıya uğradıklarını ve eşyalarının gasp edildiklerini bildirmekteydi. Örneğin; Karabağ muhacirlerinden ve Mamüretülaziz'de bulunan Arslan isimli şahıs tarafından merkeze gönderilen yazıda; söz konusu güzergâh üzerinde silahlı saldırılara uğradıklarını, paralarının ve eşyalarının gasp edildiğini bildirilmekteydi (BOA. DH.MKT. 575/58). Bununla birlikte söz konusu mesele üzerine gönderilen bazı yazıların da gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.

Kırım ve Kafkasya'dan hicret eden muhacirlerin sorunlarından biri de vapur bulamamaları veya vapur ücretlerini ödeyememeleridir. Bu sebeple muhacirin komisyonuna gönderilen yazılarda muhacirlerin nakil masraflarının karşılanması istenmekteydi (BOA. DH.MKT. 1767/111; BOA. DH.MKT. 1771/117). Ayrıca muhacirlerden iskân edilecekleri yerlere nakilleri için muhacirin komisyonu ile irtibata geçmeleri ve vapur kumpanyalarına müracaat etmeleri bildirildi (BOA. DH.MKT. 1768/90). Berlin Antlaşması sonrası İngiliz kumpanyaları muhacir naklinde önemli rol oynadı (BOA. Y.PRK.KOM. 3/26). Bazen de Rus kumpanya vapurları kiralanmış olsa da Rus kumpanyalarının fahiş fiyat belirledikleri görülmektedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti tarafından gönderilecek özel bir vapurun veya tüccar vapurunun daha makul olduğu anlaşıldı (BOA. DH. MHC. 6/22). Bunların yanı sıra Bahriye Nezareti'ne ait bazı vapurların muhacirlerin nakli için Muhacirin Komisyonu'na tahsis edildiği görülmektedir. Bahriye Nezareti'ne ait gemilerle taşınmasının sebebi yabancı kumpanya şirketlerin ücretini yüksek tutmasıdır (BOA. DH.MKT. 1778/9). Muhacir nakledecek devlete ait vapurlar için gerekli kömürün uğrayacakları yerde hazır bulundurulduğu görülmektedir (BOA. A.}MKT.MHM. 299/93). Bahriye Nezareti vapurları asker nakli ile meşgul oldukları dönemde ise hicret eden muhacirlerin iskân edilecekleri yerlere nakilleri için peşin ücretle ecnebi vapurları tutulmaktadır (BOA. DH.MKT. 1768/90). Muhacirler Dersaadet'e vardıklarında aktarma yaparak deniz yoluyla ya da doğrudan karayolu ile gidecekleri şehirlere nakilleri gerçekleştiriliyordu. Osmanlı Devleti, yetkililerden muhacirlerin gerekli vapur ücretlerini ve diğer masraflarının karşılanarak en hızlı şekilde iskân mahallerine gönderilmesini istemektedir. Bu konuda yaşanan gecikme muhacirlerin sorunlarla karşılaşmasına ve ekonomi sıkıntı yaşamalarına neden olmaktaydı. Ekonomik sıkıntıların artması üzerine bazı muhacirler cariye ve köle durumuna düşmektedir (BOA. DH. MHC. 11/31).

Muhacirler, Osmanlı Devleti topraklarına giriş yaptıktan sonra, ilk aşamada geçici olarak iskân edilmekte ve hazırlık çalışmalarının sonuçlanmasıyla kalıcı iskân gerçekleşmekteydi. Fakat kalıcı iskân olmaları için planlanan sürenin uzaması veya kalıcı iskânın bir türlü gerçekleşmemesi sorunları arttırmaktaydı. Muhacirlerin şikâyet dilekçelerinde belirttikleri konulardan birisi hızlı bir şekilde kalıcı iskânlarının gerçekleşmediği yönündeydi (BOA. BEO 2945/220845). Ayrıca kendilerine gerekli ehemmiyetin verilmemesinden

dolayı sefalet içinde olduklarını belirtmekteydi (BOA. DH.MKT. 2783/96). Bazı muhacirler ise İslamiyet hürmetine vatanlarını terk etmelerine rağmen kendilerine gereken yardımların yapılmamasından dolayı hoşnutsuzluğunu bildirmekteydi (BOA. DH.MKT. 2784/22).

Muhacirlerin karşılaştığı sorunlar sadece iskân meselesi ile sınırlı değildi. Bazı muhacirler iskân edildikten sonra ekonomik sorunlar yaşadığı gibi ikamet edecekleri haneler de zamanında inşa edilememiştir. Örneğin; Malatya'da bulunan Kars-Karabağ muhacirleri tarafından gönderilen yazıda; iskânlarının gerçekleşmemesinin yanı sıra zaruri ihtiyaçlarının da karşılanmadığı bildiriliyordu (BOA. DH.MKT. 2809/97). Mamaüretülaziz Valiliği tarafından merkeze gönderilen diğer bir yazıda ise müsait arazinin kalmadığı, gerekli kaynağın bulunamadığı ve muhacir hanelerinin inşa edilmesinde sorunların yaşandığı bildirilmektedir (BOA. DH.MHC. 51/82). Söz konusu coğrafyada zamanla müsait arazilerin dolduğu ve arazi ihtiyacının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bazı muhacirler göç hareketine katılmasının üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen bazen kendilerinden bazen de devletten kaynaklı problemler nedeniyle kalıcı iskâna geçemedi. Hatta Malatya'ya iskân amacıyla gelmelerinin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen bir türlü kalıcı iskânı gerçekleştirilmeyen muhacirler görülmekteydi (BOA. DH.MKT. 2911/21).

Osmanlı Devleti, göç hareketine katılan muhacirlere ilk dönemden itibaren toprak dağıtımını gerçekleştirdi. Söz konusu durum ilerleyen süreçte de devam etti. Muhacirlere verilecek arazi miktarlarıyla alakalı birçok yazışma görülmektedir. Bununla birlikte muhacirlere verilen arazilerin miktarları duruma ve gelişen olaylara göre farklılık göstermektedir. Muhacirlere tahsis edilen araziler yeterli gelmediği takdirde ise ilave arazi dağıtımları da gerçekleştirilmiştir. Fakat göç hareketinin ivme kazanarak nüfus yoğunluğunun artması üzerine müsait arazinin tahsis edilmesinde problemler ortaya çıktı. Bunun üzerine bataklık ve susuz araziler ıslah edilerek buralara da muhacir iskân edildi (İpek, 1996: 17). Muhacirlere verilen arazilerin miktarı zamana ve şartlara göre değişmekteydi. Bazı muhacirler merkeze gönderdikleri yazılarda; kendilerine verilen arazilerin yetersiz olduğunu bildirmekteydi (BOA. DH.MKT. 1841/31). Söz konusu sorunlar zaman zaman muhacirlerden de kaynaklanmaktaydı. Çünkü muhacirler kendilerine tahsis edilen arazileri ve tedarik edilen malları satabiliyordu. Bunlar ziraat araç-gereçlerini satmanın yanı sıra verilen sürüm hayvanlarını tarımsal faaliyet amacıyla kullanmadı. Yetkililer ise söz konusu duruma sıcak bakmadığı ve buna benzer davranışların önünü almaya çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte Diyarbakır ve çevresinde iskân edilen muhacirlerin şikâyet konularına bakıldığında arazi yetersizliği karşımıza nadir olarak çıkmaktadır. Bu bölgedeki muhacirlere genel olarak yetmiş ile yüz otuz dönüm arasında arazi tahsisi sağlanmıştır (BOA. ŞD. 1456/64; BOA. ŞD. 1465/33; BOA. DH. MHC. 10/26).

Muhacirler, kalıcı iskân edilememeleri ve verilen arazilerin yeterli olmaması dışında, verilmesi gereken ekonomik yardımın kendilerine ulaşmaması veya yeterli gelmemesi gibi meselelerde de sorunlar yaşıyordu. Malatya'ya bağlı Yazıhan'a yerleştirilmeleri uygun görülen muhacirlerin iki yıl geçmesine rağmen sorunları devam etmekteydi. Söz konusu muhacirlerden Hacı Ali isimli şahıs merkeze gönderdiği yazıda; iskân sürecinin planlanan surette tamamlanmadığı, ekonomik sıkıntılar yaşadıkları ve bir ay öncesine kadar kendilerine verilen işlerin kesildiğini bildirmektedir. Bu yazının devamında 350.000 kuruşa ihtiyaçları olduğunu fakat kendilerine henüz havalenin ulaşmadığı bildirilmektedir. Bunların yanı sıra evvelce gönderileceği belirtilen 80.000 kuruşun dahi kendilerine verilemediği ifade ediyordu (BOA. A.}MKT.MHM. 523/17). Anlaşıldığı üzere sağlanan imkân ve planlanan yardımlar konusunda sorunlar yaşanabiliyordu.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlar, yaşanan problemlerin çözümünü engelliyordu. Söz konusu gelişmeler, muhacirlere sağlanan yardımların yetersiz olmasının yanı sıra yardımların kesilmesine de neden oluyordu. Muhacirler, Osmanlı Hükümeti'ne ve yetkililerine gönderdiği istek ve şikâyet dilekçelerinde İslamiyet'i vurgulamanın yanı sıra merhamet beklediklerini sık sık tekrarlıyorlardı. "Açlık", "sefalet" ve "perişanlık" kelimeleri söz konusu dilekçelerde ifade ediliyordu. Muhacirlerin beklentileri yaşadıkları problemlerin tetkik edilmesi ve karşılaştıkları sorunların çözülmesidir (BOA. DH.MKT. 2784/22). Örneğin; "Perişanlığımızdan artık takatimiz kesilmiştir, kime müracaat edeceğimizi, nereye gideceğimizi şaşırılmışız ve merhamet buyrulmasını istiyoruz" cümlesini ifade eden muhacirler görülmüyordu (BOA. DH.MHC. 56/19).

Osmanlı iskân siyasetinde kalıcı olarak iskân edilen muhacirlere zirai faaliyetlerde bulunmaları amacıyla arazi, tarımsal aletler ile üretimleri için tohum veriliyordu. Kendilerine ödenen yevmiye ise ilk hasat zamanında kesiliyordu. Fakat muhacirlerden bazılarının tam anlamıyla üretici durumuna geçmeden yevmiyelerinin kesildiği yönünde şikâyetleri olabiliyordu. Malatya'da bulunan Batum muhacirleri namına Yusuf, verdiği dilekçede, kendilerinin Malatya ve Diyarbakır taraflarına Rus mezaliminden dolayı geldiklerini bildiriyordu. Şikâyet ettiği konu ise henüz iskân edilemedikleri gibi yevmiyelerin de kesilmesidir. Söz konusu dilekçenin devamında ekmeğe muhtaç olduklarını ve yaşanan sefaletin sonunda üç kişinin hayatını kaybettiğini bildiriyordu (BOA. DH.MKT. 2743/93). Batum muhacirleri dışındaki muhacirlerden de aynı problem üzerine istekler merkeze ulaşıyordu. Diyarbakır'daki Karabağ muhacirleri, kendilerine evvelce verilen 60 pare yevmiyenin kesilmesinden dolayı zor durumda kaldıklarını belirtiyordu. Bu süreçte ise, belediye tarafından verilen yarımşar kıyye tahıldan başka gelirlerinin olmadığını ve zaruret içinde olduklarını bildiriyordu. Söz konusu Karabağ muhacirleri, yaşadıkları ekonomik sorunlara son verilmesi için yevmiye verilmesine devam edilmesini istiyordu (BOA. DH.MKT. 2748/2). Ayrıca Malatya Yazıhan'da iskân edilen Dağıstan muhacirleri de aynı sorunlardan şikâyet ederek yevmiyeler

hakkında tahkikat yapılması bildiriyordu. Kendilerine evvelce verilmiş olduğu gibi tekrardan yevmiye verilmesini istiyordu (BOA. DH.MKT. 2839/56).

Muhacirlerin şikâyet ettiği konulardan bir diğeri ise yapılan zahire ve tohumluk yardımlarının kesilmesidir. Bu gibi kesintilerin firarlara ve anavatanlarına geri dönme düşüncesine sebebiyet verdiği görülmektedir. Muhacirler yazdıkları dilekçelerde yardımların devam etmesini istemektedir. Görevliler ise bütçe hazırlayarak muhacirlerin tohumluk ve zahire ihtiyacının karşılanmasına çaba göstermektedir. Planlanan ve kanunen verilmesi gereken yardımların dışında ihtiyaç hâlinde bir defaya mahsus zahire yardımlarının yapıldığı da anlaşılmaktadır (BOA. İ.Ş.D. 21/896).

İskân Sonrasında Karşılaşılan Sorunlar

Muhacirler, kalıcı iskânlarının gerçekleşmesinden uzun bir süre sonra da buldukları arazilerinde sorun yaşayabiliyordu. Örneğin; Viranşehir'e iskân edilen Çeçen muhacirlerin Meclis-i Ayan Riyaseti'ne gönderdikleri yazıda; haneler inşa edilerek kendilerine tahsis edilen araziye müdahale olduğu ve haksızlığa uğradıklarını bildirmişlerdir. Bu arazilere eski sahiplerinin geldiği ve tapularının da geçerliliği kaybettiğini belirtmişlerdir. Söz konusu mesele üzerine Diyarbakır Valiliği ve Siverek Sancağı yetkilileri tahkikat gerçekleştirmiştir. Bu tahkikatın sonucunda arazilerin eski sahiplerine teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece muhacirlerin haneleri ve arazileri ellerinden çıkmıştır (BOA. DH.H. 32/2).

1878 muhacir talimatnamesine göre; köy ve kasabalardaki miri, metruk ve vakıf arazilerden muhacirlerin istifade etmesine izin verilmiştir. Söz konusu mesele ile alakalı yetki ise mahalli idarelere verilmiştir (İpek, 1994: 214). Bu amaçla Diyarbakır'da bulunan bazı vakıf malları muhacirlerin istifadesine sunulmuştur. Buna rağmen muhacirler ilerleyen süreçte vakıf mallarının kullanımı konusunda mahkemelik olmuştur. Örneğin; Diyarbakır'da Çerkez-zade Emin Efendi'ye on beş sene önce beş yüz Osmanlı lirasına rehin edilen 7 kapılı mülk dükkân ve arazisi vakıf malı olduğu iddiasıyla Alyanak oğlu Tomas tarafından sahip çıkmıştır. Söz konusu meselenin Mahkeme-i Şeriy'e de görüşülmesi kararlaştırılmıştır (BOA. BEO 1637/122702).

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik sağladığı yardımlarının yanı sıra yerli ahalinin de yardımları dikkate değerdir. Fakat göç hareketinin sürekli olması ve halkın ekonomik durumunun da kötü olması sebebiyle karşılıklı sorunlar yaşanabiliyordu. Zaman zaman Anadolu'ya iskân edilen muhacirler, yerli ahalden her türlü hakarete maruz kaldıkları yönünde şikâyet etmekteydi. İskân edilecek müsait arazilerin kalmaması veya nüfus yoğunluğunun yaşanması yerli ahali ile muhacirler arasında sorunları arttırdı. Bu sebeple yerli ahali olumsuz davranışlarda bulunduğu gibi arazi meselesinden dolayı da muhacirlere baskı yapabildi (BOA. DH.MHC.

35/20). Muhacirlere tahsis edilen devlet arazileri, daha önceden yerli ahali tarafından kullanılması sebebiyle, yerli ahali-muhacir anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bazı yerli ahali kendilerine ait topraklara muhacir yerleştirildiklerini ifade ederek arazilerinin tekrardan kendilerine verilmesini istemektedir. Örneğin; Mamuretülaziz Vilayetinin Keban Madeni kazasına bağlı Arguvan nahiyesinin Fethiye köyü halkı, Dağıstan ve Karabağ muhacirlerinden seksen kişinin kendi tapulu arazilerine yerleştirilmesinden dolayı zarar gördüklerini belirterek bu muhacirlerin Yazıhan'daki boş arazilere iskân edilmesini ve kendi arazilerinin de iadesini istemiştir (BOA. DH.MUI. 68 -2/13).

Sorunların temeli ekonomik meselelerden kaynaklanmaktadır. Yerli ahalinin muhacirlere yönelik uyguladığı baskı muhacirlerin Anadolu'ya geldikleri ilk dönemlerden itibaren görülüyordu. Malatya'da yerli ahali ile muhacirler arasında yaşanan sorunlar yaralama ve ölüm vakaları ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine katillerin yakalanması için çalışma başlatılmıştır (BOA. MVL. 742/21). İlerleyen dönemlerde Karadağ ve Dağıstan muhacirlerinden Mehmet Şah ve Ramazan Mehmet, verdikleri dilekçede, Malatya'nın Yazıhan mevkiinde kendilerine tahsis edilen arazilere müdahale edildiğini bildiyordu. Muhacirler, dilekçenin devamında yerli ahalinin kendilerine zarar verdiklerini bildirmiş ve olayların tahkik edilmesini istemiştir (BOA. DH.MKT. 2797/9). Söz konusu bölgede yaşanan sorunlar üzerine muhacirlerin yer değiştirmesi, huzurunun bozulmasına ve ziraat faaliyetlerinin zarar görmesine sebebiyet vermiştir (BOA. DH. TMİK. S. 45/35).

Muhacirlerin karşılaştığı diğer bir sorun ise alışkın oldukları iklim ve coğrafi şartlarının haricindeki arazilere iskân edilmeleridir. İklim koşullarının muhacirlerin sağlığını ve ekonomisini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Hatta bir süre sonra uygunsuz hava koşulları sebebiyle ölümlerin yaşandığı görülmektedir. Muhacirlerin incelediğimiz coğrafyanın iklim koşullarına adapte olamaması kendilerinden beklenen tarımsal faaliyetlerin başarısızlığa uğramasına neden olmaktadır (BOA. BEO 65/4851). Söz konusu problemlerin sonucunda bazı muhacirlerin yer değiştirmek durumunda kaldığı bazı muhacirlerin de anavatanlarına geri döndükleri anlaşılmaktadır (BOA. SD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873). Örneğin; Diyarbakır'a iskân amacıyla gönderilen bazı muhacirler, kalıcı iskâna geçemedikleri ve bundan sonra da iskân olamayacaklarını kesin dille bildirmiştir (BOA. DH.MHC. 25/19). Bununla birlikte muhacirlere askerlik ve vergi için tanınan muafiyet süreleri bulunmaktadır. Devletin bulunduğu şartlar ve gelişen olaylar sebebiyle belirlenen sürelerin kısaltılması muhacirleri olumsuz etkilemiştir. Bunun gibi sorunlara iklimsel ve coğrafi sorunlar da eklenmiştir. Bunun üzerine bazı muhacirler, muafiyet süreleri bitmesine rağmen sorumlu tutuldukları vergileri ödeyememişlerdir (BOA. SD. 2213/48).

Muhacirlerin iskân sürecinde ve sonrasında karşımıza çıkan meselelerden biri de iskân görevlileri ve mahalli yetkililer ile muhacirler arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. İskân-ı muhacirin talimatnamesi ile iskân

görevlileri bu mesleğe uygun ve güvenilir kimselerden seçilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen zaman zaman hatalı davranışlarda bulunan görevliler muhacirlerin sorun yaşamasına sebep olmuştur. Muhacirlere karşı sert davranan veya muhacirlerden rüşvet almaya çalışan görevliler şikâyet konusu olmuştur (Erkan, 1996: 87). Bazı görevlilerin yetkilerini suistimal ettiği görülmektedir. Bazen de yetkililerin görevlerini yerine getirmemesi meselesi, sorunların kaynağı olabildiği gibi problemlerin büyümesine neden olabilmektedir (BOA. DH.MKT. 429/15)

Göç ve iskân sürecinde/sonrasında muhacirlerin karşılaştığı problemlerden bir diğeri ise, hastalıklar ve bunların sonucu meydana gelen ölümlerdi. Ortaya çıkan hastalıklar muhacirlerin yaşam şartları sebebiyle salgın hastalıklara dönüşebiliyordu. 1878 sonrası göçlerin devam ettiği dönemde birkaç defa kolera salgını çıkmış ve muhacirler de söz konusu hastalıktan fazlaca etkilenmiştir (Erkan, 1996: 85-86; BOA Y.A HUS. 262/75). Muhacirlerin anavatanlarına dönmemesinin ve muhacir ölümlerinin bir kısmı salgın hastalıklar gibi sorunlardan kaynaklanmıştır. Örneğin; incelediğimiz coğrafyaya iskân edilen muhacirler karşılaştığı muhtelif sorunlarla birlikte ortaya çıkan kolera hastalığından da etkilenmiş ve bu sebeple ölümler yaşanmıştır (BOA. SD. 2213/48).

Sonuç

Osmanlı Devleti ve özellikle Rusya arasında meydana gelen savaşlar ile Rusya'nın belirlemiş olduğu politikaların sonucunda Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına doğru yoğun göç hareketi yaşanmıştır. Muhacirlerin iskân edildiği bölgelerden biri de Diyarbakır ve çevresidir. Bu bölgeye kısmen Kırım ve çoğunlukla ise Kafkasya muhacirleri iskân edilmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde iskân sürecinde muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve yaşadıkları sorunların çözümüne önem verildiği görülmektedir. Bununla birlikte zamanla göç hareketi zamanla ivme kazanmış ve nüfus yoğunluğundan kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar muhacirlerin karşılaştığı sorunların çözümünü zorlaştırmıştır.

Diyarbakır ve çevresine iskân edilen muhacirlerin karşılaştığı sorunlar vatanlarından ayrılmadan evvel başlamıştır. Bu durum Rus yetkililerin davranışından ve Rusya'nın izlediği politikadan kaynaklanmıştır. Diyarbakır ve çevresindeki muhacirler, iskân sürecinde ve sonrasında muhtelif sorunlarla karşılaşmışlardır. Muhacirler belirlenen süre dahilinde kalıcı iskâna geçemediklerini, kendilerine tahsis edilen arazilerin yeterli olmadığını, ekonomik yardımların kendilerine ulaşmadığını veya yeterli gelmediğini belirten şikâyet dilekçeleri yetkililere göndermiştir. Muhacirlerin karşılaştığı sorunlar sadece iskân meselesi ile sınırlı değildir. Bazı muhacirlerin ikamet edecekleri haneler de zamanında inşa edilememiştir. Muhacirlerin şikâyet ettiği konulardan bir diğeri ise yapılan

zahire ve yevmiye yardımlarının kesilmesidir. Muhacirler, kalıcı iskânlarının gerçekleşmesinden sonra da buldukları arazilerinde sorun yaşayabilmiştir. Sorunların temeli ekonomik meselelerden kaynaklanmıştır. Muhacirler iskân sonrasında yerli ahalinin baskılarına maruz kalabilmiştir. Muhacirlerin karşılaştığı diğer bir sorun ise alışkın oldukları iklim ve coğrafi şartlarının haricindeki arazilere iskân edilmeleridir. Göç ve iskân sürecinde/sonrasında muhacirlerin karşılaştığı problemlerden bir diğeri ise, hastalıklar ve bunların sonucu meydana gelen ölümlerdir. Şunu belirtmeliyiz ki, olayların temeli Osmanlı Devleti'nin ve yöneticilerinin isteksizliğinden kaynaklanmamaktadır. Devlet muhacirlere iyi niyet ile ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunlarını çözmek istemiş ise de ekonomik sorunlar sebebiyle yeterli kaynak oluşturulamamıştır.

Kaynakça / Reference

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-1 Âlî Evrâk Odası (BOA. BEO)

Bâb-1 Âlî Evrâk Odası Meclis-i Vükelâ Mazbatası (BOA. MV.)

Bâb-1 Âlî Evrâk Odası, Şûra-yı Devlet (BOA. ŞD.)

Dâhiliye Hukuk (BOA. DH.H.)

Dâhiliye Islahat (BOA. DH. TMİK. S.)

Dâhiliye Muhabeât-ı Umumiye İdaresi (BOA. DH.MUI.)

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (BOA. DH.MKT.)

Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti Komisyonu (BOA. DH. MHC.)

İrade, Şûrâ-yı Devlet (BOA. İ.ŞD.)

Meclis-i Vâla (BOA. MVL.)

Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi Odası (BOA. A.}MKT.MHM.)

Yıldız, Perakende Evrâkı Komisyonlar Maruzâtı (BOA. Y.PRK.KOM.)

Yıldız, Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı (BOA Y.A HUS.)

Yıldız, Sadâret Resmî Maruzât Evrâkı (BOA. Y.A. RES.)

2-Araştırma ve Tetkik Eserler

Ağanoğlu, H. Yıldırım. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Bahadır, Yılmaz. (2008). Anadolu'ya Göçler (Tarih-Toplum-Kimlik), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

British Documents on Foreign Affairs Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. (1984-198). gen. eds. K. Bourne and D. C. Watt, part I, series "B", vol. XVI, University Publications of America.

Cuinet, Vital. (1892). La Turquie d'Asie, vol. II, Paris: Tame Primer.

- Eren, Ahmet Cevat. (1966). Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, ilk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul: Nurgök Matbaası
- Erkan, Süleyman. (1996). Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Goç, Van P. (2011). Beynelminel Usul-ı Temsil, İskân-ı Muhacirin, Mütercim: Habil Adem, yay. haz., Ali Cin-Haluk Kartel, İstanbul: IQ Kültür Sana Yayıncılık.
- Gözaydın, Ethem Fevzi. (1948). Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri: Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasî, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- İpek, Nedim. (1994). Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2010). Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koç, Zühal. (2014). Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890), Balıkesir Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Balıkesir: 2014.
- Kuran, İ. Ercüment. (1996). “Rusya’nın Kafkasya’yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1879)”, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Nedim, İpek. (1996). “Göçmen Köylerine Dair”, Tarih ve Toplum, S. 150, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, Tuncay. (2004). Unutulmuş Bir Göç Trajedisi; Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), Ankara: Babil Yayıncılık.
- Saydam Abdullah. (2010). Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şaşmaz, Musa. (2003). “Imigration and settlement of Abhasians in The Ottoman Empire On British Documens, 1864-67”, OTAM, S. XIII, Ankara.
- Şimşir, Bilal N. (1989). British Documents on Ottoman Armenians, vol. II (1894-1895), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turkey. No. 10. (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty.
- Turkey. No. 6. (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty.

